

Zeitschrift für Sorabistik und vergleichende Minderheitenforschung
Časopis za sorabistiku a přirunowace mjeńšinowe slědženje
Casopis za sorabistiku a pšrownujuce mjeńšynowe slěženje
Journal for Sorbian and Comparative Minority Studies

Goro Christoph Kimura

Überblick über die Strategien zum Erhalt und zur Bildung sorbischer Sprachräume in Anwesenheit Deutschsprachiger

Sorbisch in Anwesenheit von Nicht-Sorbischsprechern zu verwenden, ist eine Herausforderung für die Bewahrung und Bildung sorbischer Sprachräume. In diesem Beitrag werden entsprechende Strategien bei den Sorben aus einer soziolinguistischen Perspektive mit konkreten Beispielen aus der Lausitz vorgestellt und deren Potenziale zur Diskussion gestellt. Als Alternative zum alleinigen Gebrauch des Deutschen bietet sich als erstes die Sprachmittlung durch Übersetzen und Dolmetschen an. Die Anwendung dieser Strategie allein bestätigt jedoch die Existenz von Parallelwelten des Deutschen und Sorbischen und gibt der Zweisprachigkeit keinen Mehrwert. Daher ist das Heranziehen alternativer Strategien sinnvoll, wie die Einbeziehung Deutschsprachiger ins Sorbische, die kreative und rezeptive Zweisprachigkeit. Die gezielte Förderung dieser Strategien ist eine Aufgabe der interlingualen Sprachplanung.

A Survey of Strategies to Maintain and Construct Sorbian language Areas where German Speakers are Present

Using Sorbian where non-speakers of Sorbian are present is a challenge to the preservation and formation of Sorbian language areas. In this article, such strategies are presented from a sociolinguistic perspective using concrete examples from Lusatia, and their potential is discussed. A widely recognized strategy to avoid the exclusive use of German is language mediation through translation and interpreting. However, the use of this strategy alone confirms the existence of parallel worlds of German and Sorbian, and does not provide added value to bilingualism. It therefore makes sense to utilise alternative strategies such as the inclusion of German speakers into Sorbian, creative and receptive bilingualism. The targeted promotion of these strategies is a task for interlingual language planning.

Goro Christoph Kimura

Zarys strategijow za wobchowanje a tworjenje serbskich rěčnych rumow w přitomnosći němskorěčnych ludźi

1. Zawod

Wobchowanje a tworjenje serbskich rěčnych rumow je wažne za zdźerženje serbskeje rěče. Zakładne prašenje při tym je naložowanje serbsčiny w přitomnosći němskorěčnych wosobow (w slědowacym zwjetša „němskorěčni“). Dotal je so wosebje w šulskim kontekście přeprytowało nastajenje šulerjow k tutomu prašenju ([RATAJCZAK 2011](#); [DOŁOWY-RYBIŃSKA 2018, 2020, 2023a, 2023b](#); [DOŁOWY-RYBIŃSKA/RATAJCZAKOWA 2019a, 2019b, 2019c, 2019d](#); [ŠATAVA 2005, 2020](#)). Dotalne slědženja zjímajo [DOŁOWY-RYBIŃSKA \(2023a\)](#) zwěsći, zo we Łužicy do wěsteje měry wuspěšnje praktikowane dźělenje serbskeho a němskeho rěčneho ruma hižo njedosaha, zo by so serbsčina wobchowała. Trěbne je wotewrjenje serbskorěčneho swěta tež noworěčnikom.

Daši slědženski kontekst, kotryž přiběrajcy zajim budźi,¹ je rěčna krajina, z kotrež so w sociolinguistice zjawna widžomnosć rěče pomjenuje.² [MARTEN/SAAGPAKK \(2019\)](#) zwěsćitaj w modernej Europje rozšěrjeny „monolingualny habitus“ tež we Łužicy, kotryž koeksistencu dweju rěčow w zjawnosći haći. Na to nawjazuju předstaja [KIMURA \(w čišću\)](#) strategije rěčneje koeksistency we lužiskej rěčnej krajinje.

Tuž je akceptanca serbsčiny mjez němskorěčnymi ludźimi wažna tema w sociolinguistiskim slědženju, pobrachuje pak slědženje, kotrež so powšitkownje z interlingualnymi strategijemi w němsko-serbskich kontaktach zaběra. Slědženske polo, kotrehož předmjet je přirunowanje interlingualnych strategijow, mjenuje so přirunowaca interlinguistika ([KIMURA 2011](#)). W předležacym nastawku rozestajam so na zakładze dotalnych slědženjow na polu přirunowaceje interlinguistiki z prašenjom, kajke interlingualne strategije eksistuja a kak móža k wobchowanju a tworjenju serbskich rěčnych rumow w přitomnosći němskorěčnych wosobow přinošować resp. kajke potenciale a słabosće tute strategije maja. Wobmjenzuju so při tym zwjetša na Budyšin a wokolinu; tuž dže w nastawku w přěnim rjedže wo hornjoserbsčinu. Zasadnje pak steji delnjoserbsčina před podobnym wužadanjom, štož nastupa wužiwanje serbsčiny w přitomnosći němskorěčnych ludźi.

Najprjedy předstaju rěčne strategije, kotrež teoretisce a praktisce eksistuja, po tym přikłady za hłowne a alternatiwne strategije. W poslednim wotrězku leži fokus na prašenje, hač budže w přichodže hinaša normalita móžna hač džensniša.

Přikłady a citaty pochadžeja ze swójskeho wobkedźbowanja a naprašowanja, ale tež z medijow, na přikład ze Serbskich Nowin kaž tež z rozprawow projekta ZARI³ w nošerstwje Domowiny a z kampanje „Sorbisch? Na klar.“, spěchowaneje wot Sakskeho statneho ministerstwa za wědomosć, kulturu a turizm, kotraž ma zjawnu widžomnosć serbsčiny polěpšić. Funkcija přikładow w tutym nastawku wobsteji w znazornjenju

¹ W Serbskim instituce přihotuja tuchwilu digitalny portal wo serbskich a lužiskich rěčnych a kulturnych krajinach w Delnjeje Łužicy.

² „The language of public road signs, advertising billboards, street names, place names, commercial shop signs, and public signs of government buildings combines to form the linguistic landscape of a given territory, region or urban agglomeration.“ ([LANDRY/BOURHIS 1997: 25](#))

³ Zaměr projekta ZARI, za kotryž je so w Domowinje wutworila wosebita „Syć za serbsku rěč a regionalnu identitu“, je rewitalizacija serbskeje rěče. Hl. k tomu na přikład Serbske Nowiny 33/197 (11.10.2023), str. 3 resp. Serbske Nowiny 33/216 (08.11.2023), str. 1.

kajkosow jednotliwych strategijow. Tuž nimaja přikłady narok na reprezentatiwnosć w kwantitatiwnym zmysle.

2. Rěčne strategije při němsko-serbskich zetkanjach

Kajke interlingualne strategije w kontaktnych situacijach w dwurěčnych kónčinach kaž we Łužicy docyła eksistuja?⁴ Tabulka 1 předstaji přehlad teoretisce móžnych strategijow, kotrež hodža so při němsko-serbskich kontaktach we Łužicy potencilnje nałožować. Sprěnja su to strategije, po kotrychž kóždy partner swoju přěnju rěč wužiwa, to rěka swoju maćeršćinu (I). Zdruha su to strategije, po kotrychž so jedna maćeršćina (resp. wjacore maćerne rěče) w komunikaciji wobdžělenych partnerow wužiwa (II). Střeća wustupuje dodatna rěč jako lingua franca (III). W kóždej kategoriji rozeznawamy mjez hłownymi a alternatiwnymi strategijemi. Pod rěčnym posrědkowanjom (I-1) rozumimy pisomne přeložowanje a ertne tołmačenje. Receptiwna dwurěčnosć (I-2) rěka, zo drje kóždy komunikaciski partner swoju rěč wužiwa, partnersku rěč pak rozumi. Interkprehensija (I-3) je dorozumjenje w rěčach, kotrež su sej po pochadze bliske. Wuběr partnerskeje rěče (II-1) woznamjenja, zo wužiwa so jedna rěč partnerow, na přikład němčina. Wuměna rěčow (II-2) woznamjenja, zo wužiwa kóždy rěč tamneho partnera, na přikład, hdyž Serbowka němsce rěči a Němc serbsce. Hłowna lingua franca je wězo jendželšćina (III-1). Ale kóžda etniska rěč, kotruž potrjecheni wobknježa, móže tutu funkciju měć (III-2). Teoretisce je tež planowana rěč kaž esperanto (III-3) abo klasiska rěč kaž łaćonšćina (III-4) móžna. Alternatiwa k dotal mjenowanym strategijam džělenja rěčow (I-III) je měšenje rěčow (IV), kotrež wobsahuje code-switching kaž tež code-mixing.⁵ Wuběr partnerskeje (II-1) a wužiwanje dodatneje rěče (III) stej jednorěčneje strategiji. Tamne strategije su dwurěčne.

	hłowne strategije	alternatiwne strategije
I přěnja rěč	I-1 rěčne posrědkowanje	I-2 receptiwna dwurěčnosć I-3 interkprehensija
II partnerska rěč	II-1 wuběr partnerskeje rěče	II-2 wuměna rěčow
III dodatna rěč	III-1 jendželšćina (hegemonialna rěč)	III-2 etniska rěč III-3 esperanto (planowana rěč) III-4 łaćonšćina (klasiska rěč)
	džělenje rěčow (I-III)	IV měšenje rěčow

Tabulka 1: Interlingualne strategije w dwurěčnych kontekstach (teoretiski přistup)

Zo su wšitke mjenowane strategije móžne a so woprawdže w jednym regionje nałožuja a zo wuběr konkretnje strategije mjezsobne počahi wobwliwuje, sym w swojim slědženju wo němsko-pólskich hraničnych kónčinach pokazał (KIMURA 2019, 2021). W němsko-serbskich kontaktach su zrealizowane strategije bóle wobmjezowane. Dodatne rěče na přikład kedžbyhódnu rólu njehraja. Róla jendželšćiny je wosebje w šulskim konteksće wažny faktor, přetož je jako předmjet cuzeje rěče de facto konkurenca za serbsćinu. Ale jako interlingualna strategija so jendželšćina (III-1) abo hinaša cuza rěč (III-2) jenož wužiwa, je-li něchtó z wukraja přitomny, kotryž tutu rěč preferuje. Esperanto (III-3) ma jenož mało wužiwarjow w dwurěčneje Łužicy. A łaćonšćina (III-4) so džensa jenož

⁴ Powšitkowny, wobšěrnny model interlingualnych strategijow podawa KIMURA (2019).

⁵ Code-switching je změna rěče srjedz sadow abo zwisowacych wuprajenjow, code-mixing na runinje słowow (JUNGBLUTH 2012: 47).

wuwzaćnje na nabožnych zarjadowanjach katolskeje cyrkwyje wužiwa. Za relewantne prašenja w tutym nastawku je tuž fokus na strategije I a II z němčinu a serbšćinu wopravnjeny.

W rěčnej krajinje dwurěčneje Łužicy sym zwěsćił štyri typy strategijow a štyri subtypy dwurěčnych strategijow (přir. tabulku 2; [KIMURA w ćišću](#)): Za nałożowanje jednorěčnych strategijow hraje pak němčina, pak serbšćina rozsudnu rólu. Hłowna, dominantna strategija je při tym wužiwanje němčiny. Hłowna připóznata dwurěčna strategija je rěčne posrědkowanje. Přidatnje wobkedźbujemy njeparalelnu dwurěčnosť, kotraž so w Serbach jako kreatiwne měšanje rěčow praktikuje (kreatiwna dwurěčnosť), to rěka, zo so wobsah we woběmaj rěčomaj 1:1 njewospjetuje. Wuchadźamy z toho, zo su tute strategije tež w ertnym wužiwanju móžne.

	hłowna strategija	alternatiwna strategija
jednorěčna strategija	němčina	serbšćina
dwurěčna strategija	rěčne posrědkowanje – přeložowanje – tołmačenje	njeparalelna dwurěčnosť – kreatiwna dwurěčnosť – receptiwna dwurěčnosť

Tabulka 2: Interlingualne strategije w němsko-serbskich kontaktach (praktiski přistup)

3. Hłowne strategije

3.1 Wužiwanje němčiny jako hłowna strategija

Zo funguje němčina jako wobchadna rěč mjez serbskorěčnymi ludźimi a tymi, kotřiž serbšćinu njewobknyježa, je wuslědk pragmatiskeho wuběra rěče, štož wotpowěduje rěčnym wobstejnosćam asymetriskje dwurěčnosće. Jara kruće je zakótwjena norma, zo tež Serbja ze „zdwórliwosće“ a „přećelnosće“ mjez sobu němsce rěča, ručež je něchtó přitomny, kiž serbsce njerěči. Ratajczakowa, kotraž je přepytowanje mjez šulerjemi přewjedła, podawa typiske wuprajenje: „Ich habe nichts dagegen, wenn Sorben untereinander Sorbisch reden, aber bitte nicht, wenn ein Deutscher dabei ist“ ([RATAJCZAK 2011](#): 69). Tute nastajenje maja tež serbskorěčni: „Hdyž tam jedyn rzy Němc je, kotryž njewě, kak so serbsce rozmołwjeć, potom jen wězo němsce rěči. To by hewak njezdwołliwe było“ ([DOŁOWY-RYBIŃSKA 2023a](#): 14). Tajke „prawidło zdwołliwosće“ abo „zasada přistojnosće“ wjedže k tomu, zo so jako logiska konsekwenca serbšćina ze zjawnosće zhubi:

[...] serbski swět njeje wjace tak kruće wot němskeho swěta džěleny. [...] Pod tajkimi wobstejnosćemi móže falowace spřećiwjenje přećiwo „zasadze zdwołliwosće“ a runje tak wuzamknjenje serbowanja w zjawnym žiwjenju tragiske konsekwency za serbšćinu měć. ([DOŁOWY-RYBIŃSKA 2023a](#): 17)

[RATAJCZAK \(2011](#): 70) tuž namjetuje: „Empfohlen wird, die bisherige bikulturelle Strategie von deutsch-sorbischen Parallelwelten in einen gemeinsamen interkulturellen Sprachraum zu transferieren.“

Zo njeje jednorje, wužiwanje serbšćiny w přitomnosći němskorěčnych spěchowac, pokaza rozprawa Sakskeho statneho knježerstwa wo položanju serbskeho ludu ([PJATA ROZPRAWA 2018](#): 107). Plan naprawow Sakskeho statneho knježerstwa k pozbudžowanju a wožiwjenju nałożowanja serbšćiny z lěta 2012 je namjetował naprawu „pozbudžowac hosćicelow/přistajenych w turizmje, dalokož serbsce rěča, zo tutu rěč nimo druhich rěčow

tež w přitomnosći hosći wužiwaja“. Tuta naprawa pak w léće 2018 hišće zwoprawdžena njebě.

[DOŁOWY-RYBIŃSKA \(2023b\)](#): 231) zwěsći, zo stej wobě stronje wina, serbsko- a němskorěčna:

One of the main problems in Lusatia involves the reluctance of the Germans to use Sorbian in the public sphere, and the choice of Sorbs not to expose Germans to their language, reserving it instead for ‚Sorbian life‘.

Zasadnje hodži so argumentować, zo dyrbjeli Serbja zmužićiši być a zo měli němskorěčni akceptować, zo so w zjawnosći a w jich přitomnosći serbuje, wosebje, hdyž njesu bjezposrědnje potrjecheni. Ale zakładny problem je, zo so němskorěčni husto wuzamknjeni čuja. Wosebje w zjawnosći mělo so tuž we wšelakich padach zaručić, zo móža němskorěčni wobsahej scěhować abo sobu rěčeć, hdyž so serbsčina nałožuje.

3.2 Rěčne posrědkowanje

Rěčne posrědkowanje je přenja strategija, kotraž wuzamknjenju zadžěwa. Wobhladajmy sej najprjedy pisomne přeložowanje, po tym tołmačenje.

W Serbach je hižo wjele přikładow konsekwentneje dwurěčnosće. Tak su hamtske wozjewjenja zwjetša dwurěčne. Je tež druhich tekstow, kotrež su regularnje dwurěčne, na přikład časopis „Lutki“ Rěčneho centruma WITAJ.

W zašłych lětach widžimy postup w stworjenju móžnosćow za přeložowanje tekstow. Tež politiske wuměńjenja su so polěpšili. Wot 2019 móže kóžda gmejna w serbskim sydlenkim rumje Sakskeje lětnje ze Sakskeho ministerstwa za nutřkowne naležnosć 5.000 € za naprawy, kotrež dwurěčnosć spěchuja, dóstać. W samsnym léće založi so při Domowinje serwisowy běrow, kotryž přeložowanske nadawki gmejnow přewozmjé. Ni-mo financelneje podpěry pak je tež zwólniwość přiběrała, runoprawosć wobeju rěčow ze stron komunalnych a dalšich institucijow zwidžomnjeć. Dotal bě serbsčina w dwurěčnych napisach zwjetša němčinje podrjadowana a w mjeńšich pismikach předstajena. Druhy so serbsčina jenož symbolisce wužiwa. Jako wuslědk prócowanjow Domowiny a druhich institucijow pak zwěsćimy wěsty postup do směra runoprawosće w zašłych lětach ([KIMURA w čišću](#); [ŠESTA ROZPRAWA 2023](#): 12–17).

Tež techniske wuměńjenja su so polěpšili. W měrcu 2021 wozjewi so přenja wersija aplikacije „sotra“, přenjeho přeložowanskeho programa za serbsčinu a němčinu, kotryž je online přistupny. Dale bu hornjoserbsčina jako přenja mjeńšinowa rěč w Němskej do Bing-přeložowarja koncerna Microsoft integrowana. Z nim so serbske teksty jenož do němčiny přeložować njehodza, ale tohorunja do wjace hač sto druhich rěčow – a nawopak.

Priwšěm dominuje w zjawnosći dale němska jednorěčnosć ([MARTEN/SAAGPAKK 2019](#)). Rozprawa Sakskeho statneho knježerstwa ([PJATA ROZPRAWA 2018](#): 107) pokaza, zo je čezko, wikowarjow přeswědčić, zasadnje dwurěčne teksty za wabjenje w serbskim sydlenkim rumje wužiwać. Husto so praji, zo Serbja tola wšitcy němsce móža, tohodla njeje trjeba, informacije dwurěčne podawać ([MARTEN/SAAGPAKK 2019](#): 96).

Su pak tež hinaše přikłady. Na nastork kampanje „Sorbisch? Na klar.“ wuda japansko-němski zawod we Łužicy 86. čisło swojeho časopisa dospołnje dwurěčne – serbsce a němsce – a so z tym jasnje k prawam serbskorěčnych sobudželaćerjow wuzna: „Jeniče,

dokelž su w našej dwurěčneje wokolinje Serbja ći, kotřiž su dwurěčni, njesmě so stać, zo so woni w swojej maćeršćinje rozmołwjeć njesmědža.“ (JUHNE 2021: 3)

Iniciator Ronald Juhnke wo pozadku snadnje akceptancy serbsćiny a wo zaměrje tutoho wosebiteho wudaća w interviewje rozprawja:

[D]ie Schlüsselsituation war ein Konflikt in einem unserer Pausenräume. Hier ist einmal der Satz gefallen „Im Pausenraum soll Deutsch und kein Sorbisch gesprochen werden.“ [...] Wir erleben diese Einstellung zum Beispiel nicht gegenüber Gesprächen, die auf Polnisch oder Japanisch geführt werden. Hier ist mehr Toleranz da, weil viele annehmen, dass unsere zugezogenen Mitarbeitenden diese Sprachen einfach besser beherrschen als Deutsch. Bei den sorbischen Muttersprachlern wissen sie hingegen, dass diese genauso gut Deutsch sprechen. Die Sorge scheint hier größer, dass daher absichtlich auf Sorbisch gesprochen wird, um ü b e r die anderen zu reden. Diesem alten Vorurteil wollten wir mit der zweisprachigen Mitarbeiterzeitung entgegenwirken.⁶

Pisomne přeložki su tohorunja wužitne za ertne wužiwanje serbsćiny. Tak poskičuje telewizijny magacin Wuhladko němske podtitle. Na serbskich přednoškach a předowanjach so druhdy přeložk za němskorěčnych wobdźělnikow přihotuje. Tak běštej na přikład na jutrownym spěwanju we Wuježku dnja 9. apryla 2023 tekst z ewangelija a předowanje němsce napisanej, na nutnosći pak serbsce přednjesenej (RATAJCZAKOWA/DOŁOWY-RYBIŃSKA 2023).

Na zarjadowanjach zmóžnja simultane tołmačenje serbowanje, bjez toho zo čuja so němskorěčni wuzamknjeni. Na sudnistwje maja Serbja prawo na wužiwanje serbsćiny z tołmačenjom. Nimo konsekutiwneho přeložowanja je so přiběrajcy simultany přeložk jako móžnosć etablěrował. Horjeka mjenowany serwisowy běrow poskičuje techniku za simultane přeložowanje. Někotre institucije kaž Němsko-Serbske ludowe dźiwadlo Budyšin maja swojsku připrawu za simultany přeložk. Katolski Posoł cituje w swojim wudaću z dnja 25. septembra 2022 (na str. 357) předsydku Rady katolikow w Drježdźansko-Mišnjanskim biskopstwje Martinu Breyer, kotraž je sej inscenaciju „Mór a lubosć“ (zarjadowarjej: Towarstwo Cyrila a Metoda z. t. a Chróšćanska wosada) wobhladała: „A wy Serbja sće nam jenož němskorěčnym pomhali z tym, zo sće to tak wulkotnje z wjacorymi hłosami simultanje přeložili. Z tym běchmy zaprijeći. Tež tole słuša k inkluziji.“

3.3 Wužitk a hranicy dotalnych hłownych strategijow

Jako zjimanje móžemy potwjerdźić, zo je němčina nadal jako zhromadna rěč mjez Serbami a Němcami standard, słuša takrjec k normje. To je rěč, kotruž wšitcy wobknježa, tuž je to praktiske. Ale na druhim boku to asimilaciji serbskorěčnych polěkuje. Tuž njeměla to być jenička strategija němsko-serbskich kontaktow.

Strategija, kotraž porno tomu serbsćinu spěčuje, bjez toho zo němskorěčnych ludźi wuzamkuje, je rěčne posrědkowanje. Kaž so zda, je zjawna pisomna dwurěčnosć na dobrym puću do runoprawosće serbsćiny. Tole potrjechi tež ertne tołmačenje, kotrež so přiběrajcy poskičuje. Strategija rěčneho posrědkowanja je wosebje wuznamna za

⁶ URL: <https://www.sorbisch-na-klar.de/eine-zweisprachige-mitarbeiterzeitung-setzt-ein-zeichen/> [31.07.2024]. Zo je runje mjezynarodny zawod, w kotrymž so tež japanščina wužiwa, tajki časopis wudał, njeje najskeje případ, wšak je mnohorěčnosći hižo wotewrjenej. Tuž je lóšo, serbsćinu integrować.

tworjenje noweho rěčneho ruma. Mjenujcy, hdyž so němčina na serbskich zarjadowanjach prosće njedodawa, ale hdyž so wužiwanje serbskeje rěče na situacije rozšěri, w kotrychž dotal z wašnjom njebě, ju nałožować.

Hačrunjež so z tym dwurěčnosť spěchuje a runoprawosć rěčow zaruči, ma strategija přeložowanja a tołmačenja tež słabosće. Sprěnja je přidatna próca za to třebna a techniske srědky a wotpowědny personal so přeco zaručić njehodža. Zdruha paralelnej swětaj němskeje a serbskeje rěče dale wobstojitej. Konsekwentna, ekwiwalentna abo kongruentna dwurěčnosť na zakładze přeložowanja znazorni, zo eksistujetej dvě rěči, ale wobkrući tež paralelnosć dweju rěčneju zhromadženstwow. Simultany přeložk serbske a němske wuprajena džěli, dokelž je ćežko, woběmaj scěhować. Jako pisomny přeložk němska wersija dosaha. Němskorěčni móža, ale njetrjebaja so za serbski tekst zajimować. Druhdy ma dwurěčnosť tež zaměr rěčneho kubłanja němskorěčnych, na přikład z časopisom Lutki, kotryž so na němskorěčnych staršich měri. Ale hdyž su wšitke informacije hižo němsce sformulowane, njeje němskorěčny čitar nuzowany, so ze serbsčinu zaběrać. Střeća znajomosć serbsčiny we wobłuku tuteje strategije dodatnu hódnotu nima. Zo dóstawaja serbskorěčni samsnu informaciju w serbsčinje kaž w němčinje, je symbolisce wažny aspekt, nima pak praktiski wuznam, dokelž serbskorěčni tež němčinu wobknježa. A konsekutiwny přeložk je dwurěčnym ludžom wostudły a dwurěčnosť njemytuje. Tak wjacerečnosť lěpšinu za nich nima. Zo bychy so naličene słabosće přewynili, dyrbjeli so dodatne strategije zapriječ, kotrymž so w slědowacym wotrězku wěnuju.

4. Alternatiwne strategije

4.1 Zapriječće němskorěčnych ludži do nałožowanja serbsčiny

Prěnja alternatiwna strategija je zapriječće němskorěčnych ludži do nałožowanja serbsčiny. Zasadnje je wažne, zo so ryzy serbske rěčne rupy wobchowaja tam, hdžež je nałožowanje serbsčiny normalne, na přikład w katolskich serbskich wosadach. Wobchowanje normality serbowanja w cyrkwi njeby móžne było bjez wobstajneho prócowanja wo integrowanje němskorěčnych partnerow a džěci z rěčne měšanych swójbow do serbskorěčneho ruma cyrkwe ([KIMURA 2016](#)). Slědowace wujimki ze „[Zasadow nabožno-narodneho kubłanja w katolskich Serbach](#)“ z lěta 1977, kotrež mjenuja zasady wužiwanja rěčow w dwurěčnych wosadach, njejsu džensa wo ničo mjenje aktualne:

- Hłowna liturgiska rěč w našich wosadach je serbsčina. Njewuchadźamy z toho, zo tola wšitcy němsce rozumja.
- Narodnje měšana swójbja wobdžěla so tež na serbskich božich službach.
- Nabožna wučba je za serbske džěci, tež z rěčne měšanych swójbow, serbska. Němčinu wužiwamy jenož tehdy, hdyž njeje dospołne zrozumjenje garantowane.
- Hdžež so na cyrkwinych wobradach druhorečni wěriwi wobdžěleja (Němcy, Polacy atd.), džiwamy na nich wotpowědnje jich ličbje, wažnosći a poměrej k wobradaj.
- Němskich wěriwych njediskriminujemy nihdže, ale wuwědomjamy jim naše přirodne prawa [...]

Zo njejsu tute zasady samozrozumliwe, pokaza přikład, hdžež so potencial njewužiwaše, serbski rěčny rum wutworić:

Škoda, zo běše Boža mša kaž tež marijanski nyšpor hłownje w němskej rěči [...]. Wěm, zo je to chětro wužadace, dwurěčnosć žiwje přesadzić a wšitkich spokojić. Ale někotryžkuli Němc [...] serbske kěrlušy derje wobknježi. (Katolski Posoł 18 (08.05.2022), str. 167)

Integracija němskorěčnych ludźi do serbskorěčneho cyrkwinskeho ruma je móžna a ma wulki potencial, dokelž so w cyrkwi formalna rěč wužiwa, kotruž móže sej čłowjek poměrnje spěšnje přiswojić. Tež čí, kotřiž swobodnje serbsce njerěča, móža serbske modlitwy a kěrlušy sobu spěwać. To płáči tohorunja za teritorije, hdžež je so serbsčina ze wšědneho žiwjenja zhubila. W ewangelskich kónčinach je sobuskutkowanje ludźi z němskej maćeršćinu na serbskich zarjadowanjach hižo wěsty fenomen w cyrkwiskim žiwjenju. Wo wožiwjenym jutrownym spěwanju w Čornym Chołmcy praji organizatorka Sabrina Wagnerec: „Rady bychmy chcyli, zo so serbsčina w našej wsy zaso zadomi. Spěwanje njech je přenja kročel k temu.“ (Pomhaj Bóh 5/2022, str. 4)

Tak je bjez dźiwa, zo je so zhromadne serbske spěwanje wuwilo jako jedyn z hłownych srědkow motiwatorow Domowiny za tworjenje rěčnych rumow (Serbske Nowiny 33/156 [14.08.2023], str. 1; [RATAJ CZAKOWA 2022](#)). Tak pisa Ratajczakowa w rozprawje wo projekće ZARI: „Tež, hdyž serbsce njerěča mjez sobu, z lóštom zhromadnje serbsce spěwać funguje“ ([RATAJ CZAKOWA 2023a](#)).

Předstajenje nawuknjonych tekstow je tež móžne w dźiwadle abo jako musical, na přikład w šulach (Serbske Nowiny 32/62 [29.03.2022], str. 1). Wučerka Diana Šoćina wo funkciji musicala praji: „Und das Musical war einfach eine moderne und authentische Methode, dass alle, auch die Quereinsteiger, mit uns Sorbisch singen, sprechen und lernen konnten.“⁷

4.2 Kreatiwna dwurěčnosć

Jako dalša alternatiwna strategija praktikuje so w Serbach njeparalelna dwurěčnosć. [NITZSCHE \(2015: 60\)](#) w analyzy wirtuelneho serbskeho sydlenkeho ruma na to skedźbni, zo nastawki serbskeje wikipedije „setzen [...] auf spezifisch sorbische bzw. regionale Themen und versuchen so, innerhalb einer thematischen Nische einen Informationsmehrwert anzubieten und zu einem konkurrenzfähigen Angebot für sorbischsprachige Leser zu werden.“ Dale so z prašenjom rozestaji, kak měli informacije w dwěmaj rěčomaj podawać. Wón zwěsći:

eine Informationskongruenz zwischen Sorbisch und Deutsch ist zumindest kritisch zu bewerten, da auch in diesem Fall der Gebrauch der kleineren Sprache keinerlei Vorteil verspricht [...] Einen wirklichen Anreiz zur Nutzung der sorbischen Sprachversion gibt es [...] erst, wenn seine individuelle Sprachkompetenz dem sorbischsprachigen Nutzer den Zugang zu zusätzlichen Informationen ermöglicht, die ihm auf Deutsch nicht zur Verfügung stehen. ([tež tam: 66](#))

Wón doporuči za wirtuelny serbski sydlenki rum nawjazanje na rěčnu politiku Serbskich Nowin, kotraž poskićuja nimo wšědneho wudaća w serbskej rěči měsacnje němske wudaće po principje: „ausführliche Texte und Informationen auf Sorbisch, ausgewählte Zusammenfassungen auf Deutsch“ ([tež tam: 67](#)). Nimo regularneho němskeho wudaća

⁷ URL: <https://www.sorbisch-na-klar.de/der-erfolg-unseres-sorbischsprachigen-musicals-hat-uns-selbst-ein-wenig-ueberwaeltigt/> [31.07.2024].

naložuje so we wosebitych wudačach kaž w přiloze k folklornym festiwalam (hlej na příklad Serbske Nowiny 33/126 [30.06.2023]) tajku dwurěčnosć: K dlěšim serbskim tekstam podawa so krótsi němski tekst.

Njekongruentna dwurěčnosć w Serbach njeje nowa ideja a njepotrjechi jenož medije. Poprawom je tuta dwurěčnosć hižo chětro rozšěrjena a sluša do wšédneho žiwjenja. Rozdžěl mjez serbskim a němskim tekstom njeje jenož kwantitatiwny, ale tež kwalitatiwny. Dwurěčnosć, po kotrejž so – porno přeložowanju – wobsah we woběmaj rěčomaj njewospjetuje, móžemy „kreatiwnu dwurěčnosć“ mjenować. Dokelž so na tutym městnje šěroki spektrum kreatiwneje dwurěčnosće předstajíc njehodži, wobmjezuju so na někotre příklady wšelakich typow.

Prěni raz je mi kreatiwna dwurěčnosć w Serbach napadnyła w jubilejnej knize Pančic-Kukowa z lěta 1998. Kniha je w němskej rěči napisana, nadpisma a wopisanja wobrazow pak su dwurěčne. Tute teksty su zdžěla přeložk, zdžěla podawaja hinaši wobsah, na příklad: „In der Schule befindet sich das ‚Čišinski-Museum‘. Knjez Bětnar wodži šulerjow wěcywustojnje přez muzej.“ ([KURING/REHDE 1998](#): 107)

Za cuzych wažna je informacija, zo je tam muzej; Serbja pak to zwjetša hižo wědža. Jim je zajimawše, zo bywši nawoda tamnišeje šule wjedženja poskičuje – a wón je na wobrazu widžeć. Bohužel je muzej tuchwilu zawrjeny, ale zajimcy móža so na Ščežku Čišinskeho podać, kotruž staj Kaulfürstec mandželskaj Fabian a Jadwiga spřihotowaľoj. Wujasnjenja su w třoch wersijach: serbsce za młodych a za dorosćenych a němsce. Wobsah kóždeje wersije je wusměrjeny na znajomosć rěče a na zajimy potencialnych sluchacych.

Jako příklad wědomeho nałožowanja kreatiwneje dwurěčnosće na wustajeńcy w pokladnicy klóštra Marijineje hwězdy hlej sčehowace wuprajenje:

Eine vollständige Zweisprachigkeit der Beschriftung schien allerdings eher Alibi-charakter zu haben als tatsächlichen Gewinn zu bringen, zumal auch die beengten Platzverhältnisse dagegen sprachen. Es wurde als Alternative dazu eine Lösung gesucht, in der das Sorbische selbstverständlich einbezogen wird, jedoch nicht nur als Übersetzung der deutschen Erläuterungen, sondern in Texten mit eigener Bedeutungsebene, wodurch die Ausstellung ergänzt und bereichert wird. Außerdem soll so die Neugier der des Sorbischen nicht mächtigen Besucher geweckt werden. ([WINZELER 2000](#): 67)

Wopytowarjam je so přeložk poskičil. Podobny nowši příklad su informaciske tafle na Židowje w Budyšinje (Serbske Nowiny 33/4 [05.01.2023], str. 1). Teksty su spisane w němskej, jendželskej a serbskej rěči. Serbskemu tekstej je so přidał tekst spěwa Jana Radyserba-Wjele.

Zajimawy příklad za trojorěčnosć je tekst Detlefa Kobjele w přewodźacym zešiwku k CD z kompozicijemi Alfonsa Jancy „Ja Słowjan sym“ z lěta 2011. W serbskej wersiji steji wosoba komponista w srjedźišću, w němskej jeho twórby a w jendželskej je powšitkownje wujasnjenje wo CD. Po mojim zdaću tute rozdžěle recipientam jednotliwych rěčow derje wotpowěduja:

Alfons Janca běše přijomny kolega, jara česćený a wažený, skromny we wustupowanju, ale konsekwentny w swojej wumělskej poziciji. A wón běše popularny, woblubowany. [...] Jeho pilnosć, jeho wutrajnosć a wobstajnosć su jeho přeceljo a znači wobdžiwali. [...]

Das künstlerische Wirken von Alfons Janze hat für die neuere Musik des in der Lausitz ansässigen kleinsten slawischen Volkes eine beachtliche Spur hinterlassen [...]. Dabei war sein Weg zu einem anerkannten sorbischen Komponisten und Musikschaaffenden nicht unbedingt geradlinig [...]

This CD commemorates Alfons Janca-Janze, who had a great significance for the bi-national Lusatia's intellectual cultural life during the second half of the last century [...]

W horjeka mjenowanych přikładach so tekst kreatiwnje, adekwatnje a zmysłapólnje na adresatow wusměrja: na serbsko-, němsko- kaž tež jendźelskorěčnych.

Tež ertnje namakamy kreatiwnu dwurěčnosť. Wot 2018 slyšimy ju regularnje w němskim sćelaku Radio PSR.⁸ Redaktor Daniel Heinze wupraji so k tomu w interviewje ze mnu z dnja 14. junija 2022:

Da haben wir gedacht, geben wir dem Sorbischen den Vortritt, das heißt, der Hauptinhalt ist auf Sorbisch und ich sage eine kurze Ankündigung auf Deutsch. Dann spricht er die Nachricht auf Sorbisch. Er hat ja die Informationen über die Sorben aus erster Hand. Dann haben wir gedacht, am Ende, um die Sprache etwas zu fördern, dass er einen Begriff, den er für aktuell hält, vorstellt, dass die Hörenden auch sorbische Wörter kennen lernen. Dann haben wir beschlossen, alle Texte in beiden Sprachen aufs Netz zu stellen.

Kreatiwna dwurěčnosť je tež w cyrkwinskim žiwjenju zakótwjena. Na wjacerěčnej Božej mši we Wojerecach we wobłuku Serbskeho ewangelskeho cyrkwinskeho dnja 22. meje 2022, kotruž su tohorunja w telewiziji a radiju MDR wusyłali, bě čitanje dwurěčne. Serbske čitanje pak njebě wospjetowanje němskeho, ale pokročowanje: němsce čitachu z ewangelija po Janu, mjenujcy 1 Jan 2: 9–11, serbsce pak 3: 10–11.⁹ Dwurěčni kemšerjo mějachu wužitk z toho, dokelž wšitko zrozumichu. Přiwšěm móžachu němskorěčni wotpowědny džěl w Bibliji čitać.

Jara wušiknu kreatiwnu dwurěčnosť dožiwichu přihladowarjo swjedženskeho čaha na wosadnym jubileju we Wotrowje dnja 26. junija 2022. Tu jenož jedyn přikład:

Die Bäckerei Bulang gibt es seit einem Jahrhundert in Ostro.

Pawoł Bulank, pochadžeše z Hórkow, woženi so z Wotrowčanku a natwari pjekarnju.

Tute postupowanje bě wědomy rozsud, kaž stej mi młodej připowědzerce zdžěliloj. Dalše, jara kreatiwny warianty připowědže poskićuje film wo naspomnjenym swjedženskim čahu, kotryž je w interneće přistupny.¹⁰

Posledni přikład je wujimk z narěče předsydy Domowiny Dawida Statnika na sorabistiskej konferency w Lipsku dnja 20. meje 2022. Tam samo na kóncu zmysł tajkeje dwurěčnosće eksplicitnje wujasni. Tuž jedna so wo kreatiwnu „meta-dwurěčnosť“.

⁸ URL: <https://www.katholisch.de/artikel/17574-sachsen-kirchennachrichten-kuenftig-auch-auf-sorbisch> [14.06.2022].

⁹ URL: <https://www.mdr.de/tv/programm/sendung-756064.html> 20220602 [31.07.2024]. Hlej tež rozprawu w Katolskim Posole 29.05.2022, str. 192.

¹⁰ URL: <https://www.youtube.com/watch?v=RYAcQJHICM> [31.07.2024].

Gestatten Sie mir, dass ich im Sorbischen vortrage, weil ich glaube bei einer sorbischen Konferenz ist es eine gute Grundlage [...]. [Serbska wowka] do Kamjenca jědže na wiki w serbskej drasće, dže tam na wiki, džo k rěznickej a so praša: Budź chwalen Jězus Chrystus, móžeće serbsce? – Haj. – Ja, dann prošu zweihundertfünfzig Gramm Gehacktes. [...] Ja, meine sehr geehrten Damen und Herrn, es tut mir leid, so ist es nun mal mit Mehrsprachigkeit, man kann es nicht eins zu eins übersetzen. (swójske noticy)

Situacije, w kotrychž němskorěčni ludžo wobsah serbskich wuprajenjow abo tekstow njerozumja, płaca po dotal dominowacej rěčneje ideologiji we Łužicy jako „njezdwórliwe“. Ale jeli chce němskorěčny wědзец, što je serbsce napisane, móže so wobroćić na serbskorěčnu wosobu abo wužiwać mašinelnje přeložowanje. K tomu přindže, zo maja napisy za němskorěčnych wažnu informatiwnu funkciju, na což sym jónu skedźbnił w komentarje k wustajeńcy w Pančicach-Kukowje:

Wustajeńcu wo serbskosći wokoliny klóštra Marijina hwězda sym w jednym nastupanju trochu hinak widzał hač M. Laduš, kotryž dokładnje předstaji tutu wustajeńcu w swojim informatiwным nastawku (předženak 11.8.). Wón pisa, zo su teksty taflow wo serbskich cyrkwinskih tradicijach nažel „jeno serbsce a njejsu, kaž druhe, dwurěčne.“ A hladajo na to, zo su hosćo wustajeńcy přewažnje Němcy, wón namjetuje, „runje nazornym taflam wo serbskim wosadnym žiwjenju krótki němski tekst přidać.“

Zawěsće móža tute jednorěčne serbske tafle wadzić zrozumjenju tych, kotřiž njerozumja serbsce. Ja pak njejsym to jako škodu začuwał. Sprěnja su na druhich taflach hižo (jenož) němskorěčne wujasnjenja wo žiwjenju a nałožkach katolskich Serbow, tak zo rozloženje jednotliwych fotow njeje tak nuznje třebne. Wjetšina fotow je tak a tak bjez teksta. A zdruha, jednorěčnje serbske teksty zdžěleja wažnu informaciju: Na dwurěčnych taflach ma serbsčina husćišo jenož symboliski wuznam. Jednorěčne tafle pak pokazuja cyle praktisce a tohodla přeswědčiwšo hač kóždežkuli wopisanje rěčneje situacije, zo je serbska rěč žiwa rěč, zo ma ma [sic!] woprawdže komunikacisku funkciju.

Potajkim nic hačrunjež, ale runje dokelž wopytowarjo wustajeńcy njejsu jenož Serbja, mam tajke rěčne džělenje – zo su teksty zdžěla jenož serbske – za jara poradžene, haj samo za genialne a hódne napodobnjenja! (Serbske Nowiny 10/159 [17.8.2000], str. 2)

4.3 Receptiwna dwurěčnosť

Poslednja alternatiwna strategija je receptiwna dwurěčnosť. Receptiwnu dwurěčnosť we Łužicy móžemy tak zrozumić, zo jedyn z partnerow serbsce rěči, tamny němsce. Tak nastawa dwurěčna komunikacija. Domowina s kedźbni hižo 2020 w zwisku z diskusiju wo wodźacym wobrazu „Łužica 2050“, zo měł w tutym léće kóždy šulski wotchadnik w serbskim sydlenskim rumje znajmjeńša serbsce zrozumić.¹¹ [DOŁOWY-RYBIŃSKA \(2023a: 17\)](#) na zakładže wědomostneho slědženja

¹¹ Hlej k tomu: „Domowina will sorbisches Kapital lebendiger Mehrsprachigkeit als Schlüssel-Kompetenz ins Leitbild Lausitz 2050 einbringen“, nowinska zdžělenka z dnja 26.02.2020. URL: <https://www.domowina.de/pressebereich/blog/domowina-will-sorbisches-kapital-leben>

wobkrući: „Zjimajo bych chcyła na to skedźbnić, zo je ‚receptiwna wjacerčnosť‘ abo zo su pasiwne znajomosće serbsčiny pola němškorěčnych ludźi w regionje bytostne za poněčimne normalizowanje rěčnych poměrów w Hornjej Łužicy.“

[ŠATAVA \(2000: 55\)](#) je strategiju receptiwnje dwurěčnosće hižo před 20 lětami jako džěl „Džesać rěčnych kaznjow“ po přikładze katalanšćiny předstajił a na serbski kontekst přiměrił:

1. Rěč serbsce při kóždej składnosći, wosebje ze swójbu a přecelemi. Spytaj rěčeć serbsce z tymi ludźimi, kiž rozumja serbsce, byrnjež sy zwučeny/a z nimi němšce powědać.
3. Rěč serbsce ze wšitkimi: na hasy, při telefonowanju, na džěle a druhdze. Jelizo će druha wosoba rozumi, wostań při serbsčinje, byrnjež dóstał/a němšku wotmołwu.¹²

W doporučenjach w zwisku z dwurěčnym kubljanjom so tohorunja receptiwna strategija naspomni:

W individualnej rozmołwje w mjeńšej skupinje njech za tym hladamy, hač je móžno, zo kóždy ‚po swojim‘ rěči, hdyž němšcy partnerojo trochu serbsce rozumja abo hdyž serbski susod Němcej přeložuje. Runje to měli Serbja zwučować a praktikować, město zo so w tajkich situacijach po zdaću ‚zdwórliwje‘ ze Serbami za blidom němšce rozmołwjamy. ([BART et al. 2005: 29](#))

Tuta strategija ma potencial, dwurěčnosći we Łužicy nowe móžnosće wotewrěć, tak zo njedyrbja serbskorěčni rěč w kontaktach z němškorěčnymi ludźimi změnić. Je wjele lóšo, sej receptiwnu kmanosć přiswojić hač aktiwne wužiwanje tamneje rěče. To plaći tež za němškorěčnych šulerjow na Serbskim gymnaziju ([DOŁOWY-RYBIŃSKA 2023b: 121](#)).

Ale kaž [DOŁOWY-RYBIŃSKA \(2023b: 232\)](#) zwěsći: „achieving receptive bilingualism by learners is not expressed in the language policy in education in Lusatia as an overt goal.“ Tak so stanje, „that students do not use their receptive bilingualism because they do not even realise that they have such competences.“

To njerěka, zo receptiwna dwurěčnosť w Serbach njeeksistuje – su wšak přikłady individualnych rozmołwow abo na institucionelnej runinje, wona pak hišće jara rozšěrjena njeje.

Ratajczakowa je w swoich rozprawach za projekt ZARI wospjet naspomniła, zo ludžo receptiwnu dwurěčnosť praktikuja, byrnjež jenož krótko ([RATAJCZAKOWA 2023b, 2023c](#)). Zo je móžno, so eksplicitnje na receptiwnu dwurěčnosť dojednać, pokazuja slědowace nazhonjenja bywšeje němškeje šulerki Serbskeho gymnazija. Serbska přecelka na gymnaziju bě jej přeco prajiła: „Ja rěču z tobu serbsce, ty móžeš mi němšce wotmołwić. Ale spytaj, dalokož móžeš, to serbsce prajić!“ ([KRAWC 2018: 159](#)) To je jej pomhało serbsčinu nawuknyć. Tutón přikład tež pokaza, zo móže receptiwna dwurěčnosť być puć k aktiwnemu nałożowanju serbsčiny bjez nuzowanja.

diger-mehrsprachigkeit-als-schlüssel-kompetenz-ins-leitbild-lausitz-2050-einbringen-1391 [31.07.2024].

¹² Pola Katalanow wobkedźbujemy tuchwilu kampanju za wužiwanje katalanšćiny, kotraž móže tež zajimawe impulsy do serbskeho konteksta dać; hlej: <https://moltperparlar.cat/la-campanya> [31.07.2024].

Serbske Nowiny rozprawichu wo wužiwanju serbsčiny na posedženju zarjadniškeho zwjazka Při Klósterskej wodze, kotraž je dobry přiklad za nałożowanje receptiwnje dwurěčnosće na institucionelnej runinje:

Serbsce wuradźowali. Džak a připóznaće za spontany rozsud předsydy zarjadniškeho zwjazka Pančicy-Kukow (SN/MWj). Po wšěm zdaću spontanje je předsyda wčera rozsudził, posedženje zastupjerjow sobustawskich gmejnow w awli Šule Čišinskeho w serbskej rěči přewjesć. Tak dožiwichu radźicieljo a wopytowarjo njewočakowanu premjeru. Hižo do toho při wobhladanju ponowjeneho běrowoweho twarjenja zarjadniškeho zwjazka běchu zwěsćili, zo hač na jedne wuwzaće wšitcy přítomni serbsce rěča. Zastupjerka Worklečanskeje gmejny pak w dalokej měrje serbsku rěč rozumi. [...] (Serbske Nowiny 30/239 [09.12.2020], str. 4)

Přítomny žurnalist w rubrice „Mój wid“ komentuje, zo so hewak hłownje němčina nałožuje, dokelž wot pjatnaće radźicelow dwaj abo tři serbsčinu njerozumja. Wón doda: „Zo je předsyda zarjadniškeho zwjazka Měrko Domaška při tej składnosći njekomplikowanje na serbsčinu jako rozmołwnu rěč přeskočil, smě so chwalobnje wuzběhnyć a pokazuje, zo njetrjebaš za to wjele wjace hač trochu bolje wole“ (tež tam, str. 2).

Tuta spontana akcija na posedženju gmejnskich radźicelow je deklarowana politika w horjeka mjenowanych „Zasadach“ (1977). Tam namakamy slědowacu sadu: „W našich wosadnych radach je jednaca rěč serbsčina. Zastupnicy němskich wosadnych měli serbsčinu rozumić.“ W swojim slědženju sym tajke situacije dwurěčneje komunikacije w wosadnym žiwjenju dožiwił (hlej [KIMURA 2005](#): 414–415).

W Serbskim instituce nadžěłane směrnicy nastupajo internu rěčnu politiku ([hlej BARTELS/KAULFÜRST 2019](#)) su dobry model za serbske institucije: Tam mjez druhim čitamy:

Wuraznje so wita, jeli so nowi sobudželačerjo z pasiwnyimi rěčnymi znajomosćemi na serbskorěčnej rozmołwje wobdželeja – byrnjež to spočatnje němsce činili. Serbskorěčni sobudželačerjo wostanu w tajkej situaciji wědomje při serbsčinje. Tajka semikomunikacija žada sej wěste přewučenje a trening. [...] Wažna přenja kročel, kotraž serbskorěčnu komunikaciju (tež w formje semikomunikacije) scyła zmóžnja, je spěšne přiswojenje pasiwnych znajomosćow. ([tež tam](#): 24)

4.4 Wužitk, hranicy a spěchowanje alternatiwnych strategijow

Byrnjež wobdželenje němskorěčnych wosobow na serbskich rozmołwach wuwzaće było, je tola móžno, je do aktiwneho sobuskutkowanja z pomocu hižo sformulowanych serbskich tekstow (na přiklad spěwow abo modlitwow) pohonjeć. Tajke formalne wužiwanje móže samo zakład rewitalizacije mjeńšinoweje rěče być, kaž je to w padže kornišćiny było ([KIMURA 2005](#): 70–76).

Dotal je so w serbskim konteksće hłownje na kreatiwne wobchadženje z dwěmaj rěčomaj w literaturje skedźbniło. K tajkim spisowaćelam liča Kito Lorenc ([KOSCHMAL 2018](#)) a dalši awtorjo. Kreatiwna dwurěčnosć jako strategija w situacijach němsko-serbskeho kontakta njeje so dotal dosć hódnoćila. Po zdaću to hišće wědoma strategija njeje. Ale jako njeparallelna strategija je kreatiwna dwurěčnosć hižo chětro rozšěrjena. Z pomocu njeparallelnje dwurěčnosće hodža so wuprajenja sluchacym přiměrić. Němskorěčni nječuja so wuzamknjeni a wužiwanje serbsčiny dóstanje přidatnu hódnotu – nic jenož turis-

tisku abo symbolisku, ale tež praktisku, wobsahowu. Zo by wužiwanje serbsčiny w zjawnosći zmysłapołne było, měła so tuta strategija wědomje pěstować. Tole móže k wuwidcu žiweje dwurěčnosće přinošować, kotraž pokazuje, zo ma serbska rěč woprawdžitu komunikacisku funkciju a zo so wudani być dwurěčny. Wězo hrozy strach, zo ludžo negatiwnje reaguja, hdyž ekwiwalentny němski přeložk njedóstanu. Ale horjeka mjenowane přikłady pokazuja: Husto je němski přeložk serbskeje wersije spřihotowany. A jeli němski přeložk njepředleži, móže so kóždy na serbskorěčnu wosobu wobroćić abo techniske srědky kaž mašinelne přeložowanje wužiwać. Tak je kombinowanje ze strategiju rěčneho posrědkowanja wužitna.

Tež receptiwna dwurěčnosć pokazuje praktiski wupuć z dichotomije jednorěčnosće – pak jenož němsce pak jenož serbsce, a to bjez wospjetowanja wobsaha we woběmaj rěčomaj. Po wšěm zdaću spěchowanje receptiwnje dwurěčnosće wobstatk rěčneho kubłanja we Łužicy njeje, byrnjež tutu strategiju w druhich europskich regionach hižo wuspěšnje praktikowali.¹³ W doporučenjach za mjeńšinowu rěčnu politiku w Europje mjenuja receptiwnu znajomosć samo zakład demokratije:

Second-language competence should at least allow all citizens, independently of their first language, to understand the other language. This requirement can foster respectful policies that allow complex, hybrid identities to develop, which helps establish common ground for democratic dialogue. (DE SCHUTTER et al. 2018: 61)

Rozšěrjenje receptiwnych znajomosćow serbsčiny mjez němskorěčnymi by tuž zmysłapołny zaměr rěčneje politiky a kubłanja we Łužicy był.

Tak maja wšitke tři strategije potencial, němskorěčne wosoby zeznajomnić ze serbskorěčnym swětom. Ale wothladajo wot přeložowanja tute strategije we lužiskej towaršnosći hišće připóznate njejsu. A wěšte přewučenje a trening je třebne, zo bychu serbskorěčni – a tež němskorěčni – tute strategije z wjetšej samozrozumliwosću a třebnej čućiwošću nałožowali.

Njeh někotre přikłady jich wědomo nałožowanje wuswětluja. Kaž sym tež w tutym nastawku citował wuprajenje wučerki k předstajenju musicala, pokazuje kampanja „Sor-bisch? Na klar.“ přikłady integrowanja němskorěčnych do serbskeho rěčneho ruma. Do tuteje kampanje je tohorunja kreatiwna dwurěčnosć zapřijata, na přikład ma na kampanjowym čahu kóždy rěč hinašu informaciju: „Sei nicht traurig, ... / ... widźimój so bórze zaso!“ abo „Za 35 mjeńšinow z Drježdźan do Budyšina! / Willkommen in der Heimat der Sorben!“ Kampanja je nimo toho wudała dopisnicy a plakaty z dwurěčnymi dialogami kaž: „Mam ée rady. – Ich dich auch.“ abo „Wulkotny koncert! – Jaa, coole Musik!“ Njeńdže potajkim wo to, zo němskorěčni kóždy serbske słowo rozumja, ale kampanja skerje na móžnosć dorozumjenja na emocionalnej runinje pokazuje.¹⁴ Tuž móžemy tute dialogi jako přeprašenje do receptiwnje dwurěčnosće interpretować, wšak tajke kreatiwno/receptiwno dwurěčne teksty němskorěčnych přeprašuju, so ze serbskej rěču zaběrać. Tuta wćipnosć je wjacje hač jenož akceptanca za wužiwanje rěče, kotruž njerozumja, w jich přitomnosći.

Za wuwědomjenje a konkretne zwučowanje wšelakich strategijow ma dźiwadło wulki potencial. Interkulturny nadawk profesionalneho dźiwadła je hižo Ratajczakowa naspom-

¹³ W němsko-słowjanskim konteksće hl. [KIMURA \(2018\)](#).

¹⁴ E-mail Christiny Flume, zamołwiteje za kampanju w Sakskim statnym ministerstwje za wědomosć, kulturu a turizm ministerstwje, z dnja 26.05.2021.

niła ([RATAJCZAK 2011](#): 68). NSLDž a SLA matej nazhonjenja z wjacerěčnymi předstajenjami. Tute nazhonjenja wuhódnočić a dale posrědkować je nadawk tež za slědženje. Ale funkcija dźiwadźelenja jako přiklad płáci tež za projekty w šulach abo na swjedženjach. Dwurěčna inscenacija młodžinskeho dźiwadła NSLDž ze žiwej wotměnu rěčow na jewišću ([GRUBER 2023](#)) je dobry přiklad kreatiwneje dwurěčnosće a skeč na mejemjetanju 2022 w Pančicach-Kukowje dobry pad receptiwneje dwurěčnosće. Na lóštne wašnje so pokaza, zo je dwurěčna komunikacija móžna.¹⁵

F: Witaj wote mšě!
 K: Wjerš pomazy, tej witaj, hejzo sy bo!
 F: Čepl, sym ja hlódny. Njehamo po Karstna zastać?
 K: Hoj, daj nas tam nutř kuknć!
 F: He? Što ha jow stej? Heute nur Stammtisch, kein Abendbrot!
 K: Ach, něšto tón šón změje ...
 F: Witaj Karstno!
 K: Grüß Dich, Karsten!
 J: Hm, moin!
 F: Nimaš ty wórklich gornčo k jědźi?
 J: Wie jetzt? Haste das ni mitgekriegt? [...] (skeč je napisal Fabian Kaulfürst)

W šuli by móžno było, nimo serbskeho spěwanja a dźiwadźelenja kreatiwnu a receptiwnu dwurěčnosť z němskorěčnymi šulerjemi zaměrnje zwučować. To móže so stać jako dalewuwiće kmanosće „mediacije“. Po Zhromadnym europskim referencnym ramiku za rěče je mediacija štwórty aspekt rěčneje kmanosće nimo produkcije, recepcije a interakcije. Při tym jedna so wo kmanosć, swoju rěč partnernej přiměrić, štož ma so zwučować. W němsko-serbskim konteksće ma mediacija wosebity wuznam, dokelž tu ludžo hromadže bydla, kotřiž maja rozdžělny rěčny pozadk. Namjet Jana Barta, zo měła so šulerjam metoda dźelenja rěčow po principje „jedna rěč – jedna wosoba“ posrědkować (Serbske Nowiny 32/64 [31.03.2022], str. 3), hodži so tohorunja do tuteje kmanosće wobchadženja z mnohorěčnosťu integrować.

5. Zjimanje: Po puću k nowej normalice?

Na kóncu wobhladajmy sej wšitke strategije. Dotal je wužiwanje němčiny normalna strategija mjez němsko- a serbskorěčnymi. Ekwiwalentna dwurěčnosť, to rěka přeložowanje, je nimale jenička připóznata strategija přečiwo tomu. Spěchowanje přeložowanja móžemy puć k runoprawosći mjenować. Tuž je to njeparujomna strategija. Ale njedosaha, zo by serbsčina nabyła woprawdžitu funkciju a dwurěčnosť přidatnu praktisku hódnotu. Tohodla je wuwiwanje a bliženje alternatiwnych strategijow wažne, wšak zmóžnjeja němskorěčnym wosobam přibliženje k serbskej rěči. Zadani so, sej tutu problematiku systematisce wuwědomić a alternatiwne strategije do rěčneje politiki zapriječ.

[CÓRDOBA SERRANO/DIAZ-FOUCES \(2018\)](#) na to skedźbnitaj, zo njeje so rěčna politika dotal dosć z přeložowanjom zaběrała a namjetujetaj, „planowanje přeložowanja“ (translation planning) jako samostatnu kategoriju rěčneho planowanja wuwic. Ale kaž smy w tutym nastawku zwěsćili, njeje přeložowanje jenička interlingualna strategija. Tuž bych namjetował, „interlingualne planowanje“ do rěčneje politiki zapriječ, tež we Łužicy.

¹⁵ Wo móžnosćach dźiwadźelenja w němsko-pólskim konteksće hl. [KIMURA \(2017\)](#).

W nastawku sym spytał, zarys strategijow wudźelać. Dalše slědženja dyrbjeli kóždu strategiju hłubšo analyzować. Bytostne je zhromadne džěło mjez slědženjom a praktiko- wanej rěčnej politiku; wutworić měli so „transformatiwne wukuty“ (transformative Ni- schen), hdžež móžeš alternatiwne strategije w mjezsobnej komunikaciji bjez stracha wupruwować. Štož [GÄRTNER \(2020: 80\)](#) za kubłanje naslědnosće pomina, płaći tež za transformatiwnu rěčnu politiku:

Anders-Orte aufzusuchen, um eine veränderte Alltagspraxis zu stimulieren, kann (...) ein fruchtbarer Ansatz sein, um, wie die psychologischen und pädagogischen Ergebnisse unterstreichen, abträgliche Verhaltensweisen zu verlernen.

Literatura

- BART, Jan; WOKOWA, Wanda; ŠOŁĆINA, Jana 2005: Předskok z dwěmaj rěčomaj. Budyšin.
- BARTELS, Hauke; KAULFÜRST, Fabian 2019: Wo internej rěčnej politice w Serbskim instituće, w: *Rozhlad* 68/9, str. 23–24.
- CÓRDOBA SERRANO, María-Sierra; DIAZ-FOUCES, Oscar 2018: Building a Field. Translation Policies and Minority Languages, w: *International Journal of the Sociology of Language* 251, str. 1–17.
- DE SCHUTTER, Helder; STOJANOVIĆ, Nenad; MORALES-GÁLVEZ, Sergi 2018: Should Minority Languages Be Taught to Majority Language Speakers? w: GRIN, François (wud.), *The MIME Vademecum. Mobility and Inclusion in Multilingual Europe*. Amsterdam, str. 60–61. <https://www.mime-project.org/vademecum/> [30.09.2024].
- DOŁOWY-RYBIŃSKA, Nicole 2018: Learning Upper Sorbian: The Problems with Minority Language Education for Non-Native Pupils in the Upper Sorbian Grammar School in Bautzen/Budyšin, w: *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism* 24/4, str. 500–514.
- DOŁOWY-RYBIŃSKA, Nicole 2020: Informal Bilingual Teachers' Language Practices and the Consequences on Pupils' Language Choices in a Situation of Unequal Bilingualism: The Case of an Upper Sorbian Education System, w: *Multilingua* 39/2, str. 169–191.
- DOŁOWY-RYBIŃSKA, Nicole 2023a: Zasada zdwórliwosće na Serbskim gymnaziju a jeje konsekwency za dwurěčnosť w šuli a w Hornjej Łužicy, w: *Rozhlad* 73/5, str. 13–17.
- DOŁOWY-RYBIŃSKA, Nicole 2023b: Upper Sorbian Language Policy in Education. Bringing the Language Back, Or Bringing It Forward? Leiden-Boston.
- DOŁOWY-RYBIŃSKA, Nicole; RATAJČAKOWA, Cordula 2019a: Verlorenes Potenzial. Zur Problematik von sorbischen New Speakern, w: *Lětopis* 66/2, str. 102–119.
- DOŁOWY-RYBIŃSKA, Nicole; RATAJČAKOWA, Cordula 2019b: Dwujęzyczność w praktykach językowych nauczycieli górnołużyckiej szkoły średniej, w: *Zeszyty Łużyckie* 53, str. 111–137.
- DOŁOWY-RYBIŃSKA, Nicole; RATAJČAKOWA, Cordula 2019c: Languages and Cultures in Contact. The Place of New Speakers in the Education System in Upper Lusatia, w: *Cognitive Studies = Études cognitives* 19, str. 1–17.
- DOŁOWY-RYBIŃSKA, Nicole; RATAJČAKOWA, Cordula 2019d: Upper Sorbian Language Education. When Community Language Maintenance Practices Disregard Top-Down Revitalisation Strategies, w: *Language, Culture and Curriculum* 34/1, str. 65–79.

- GÄRTNER, Claudia 2020: Klima, Corona und das Christentum. Religiöse Bildung für nachhaltige Entwicklung in einer verwundeten Welt. Bielefeld.
- GRUBER, Maximilian 2023: Twarožk. Rozmyslowanje wo realiće byća, w: *Rozhlad* 73/10, str. 30–31.
- JUHNKE, Ronald 2021: Hdže, hdyž nic pola TDDK, w: *TDDK Echo* 86, str. 3.
- JUNGBLUTH, Konstanze 2012: Aus zwei mach eins: switching, mixing, getting different, w: Jańczak, Barbara; JUNGBLUTH, Konstanze; WEYDT, Harald (wud.), *Mehrsprachigkeit aus deutscher Perspektive*. Tübingen, str. 45–72.
- KIMURA, Goro Christoph 2005: Gengo ni totte „zin’isei“ towa nanika? Gengokotiku to gengoideorogi. Kerunougo, Sorubugo wo zirei tosite [Kotru rólu hraje intencija w rěčnych jednanjach? Konstrukcija rěče a rěčne ideologije, předstajene na přikładze kornišćiny a serbšćiny]. Tokyo.
- KIMURA, Goro Christoph 2011: Eine Typologie interlingualer Kommunikationsmöglichkeiten, w: FIEDLER, Sabine; BROSC, Cyril (wud.), *Florilegium Interlinguisticum*. Festschrift für Detlev Blanke zum 70. Geburtstag. Frankfurt am Main etc., str. 29–46.
- KIMURA, Goro Christoph 2016: Wuznam naložowanja serbšćiny w cyrkwi za jeje zachowanje. Přikładowa studija z katolskeje wosady, w: *Lětopis* 63/1, str. 56–68.
- KIMURA, Goro Christoph 2017: Interlinguale Strategien als Element der Interkulturalität. Dargestellt am Beispiel des Sprachmanagements einer deutsch-polnischen Theaterinszenierung, w: *Aussiger Beiträge*. Germanistische Schriftenreihe aus Forschung und Lehre 11, str. 141–154.
- KIMURA, Goro Christoph 2018: Rezeptive Zweisprachigkeit in der deutsch-polnischen Grenzregion, w: HUFEBSEN, Britta; KNORR, Dagmar; ROSENBERG, Peter; SCHROEDER, Christoph; SOPATA, Aldona; WICHERKIEWICZ, Tomasz (wud.), *Sprachbildung und Sprachkontakt im deutsch-polnischen Kontext*. Frankfurt am Main, str. 219–240.
- KIMURA, Goro Christoph 2019: Interlinguale Strategien im Vergleich. Allgemeine Eigenschaften und deutsch-polnische Anwendungen, in: BROSC, Cyril; FIEDLER, Sabine (wud.), *Jahrbuch der Gesellschaft für Interlinguistik*. Leipzig, str. 43–57.
- KIMURA, Goro Christoph 2021: Igengokan komyunikesyon no hoho. Baikaigengo o meguru giron to zussai [Móžnosće interlingualneje komunikacije. Argumenty a woprawdźitosć]. Tokyo.
- KIMURA, Goro Christoph (w ćišću): Strategije rěčneje koeksistencije we Łužicy. Móžnosće kreatiwneje a receptiwneje dwurěčnosće, w: WERNER, Eduard; SCHLEGEL, Matthias (wud.), *70 Jahre Sorabistik*. Sammelband zur Konferenz des Instituts für Sorabistik 2022. Leipzig.
- KOSCHMAL, Walter 2018: Der Dichter – Kito Lorenc – dazwischen. Bautzen.
- KRAWC, Křesćan 2018: Sej statok stajili. Budyšin.
- KURING, Alfons; REHDE, Stefan (wud.) 1998: Kloster St. Marienstern und Panschwitz-Kuckau = Klóšter Marijna hwězda a Pančicy-Kukow. Bautzen.
- LANDRY, Rodrigue; BOURHIS, Richard Y. 1997: Linguistic Landscape and Ethnolinguistic Vitality. An Empirical Study, w: *Journal of Language and Social Psychology* 16/1, str. 23–49.
- MARTEN, Heiko F.; SAAGPAKK, Maris 2019: The Monolingual Habitus of German Society Challenging the Interests of an Autochthonous Minority Language. Linguistic Landscapes in the Sorbian „Capital“ of Bautzen/Budyšin, w: *Apples – Journal of Applied Language Studies* 13/3, str. 77–106.
- NITZSCHE, Julian 2015: Das virtuelle sorbische Siedlungsgebiet wird urbar gemacht. Einige Aspekte der Digitalisierung im sorbischen Kontext, w: TSCHERNOKOSHEWA, Elka; KELLER, Ines; JACOBS, Fabian (wud.), *Einheit in Verschiedenheit*. Kulturelle

- Diversität und gesellschaftliche Teilhabe von Minderheiten auf dem Prüfstand. Münster-New York, str. 53–70 (= Hybride Welten; 7).
- RATAJCZAK, Cordula 2011: Vom Image einer Minderheitensprache. Erfahrungen und Einstellungen Bautzener Schüler zum Sorbischen. Bautzen (= Lětopis Sonderheft).
- RATAJCZAKOWA, Cordula 2022: Spěwanje w Přiwćičanskim běrowje rěčneho motiwatora Luciana Kaulfürsta (LK) 13.12.2022. ZARI report 1 [interna papjera].
- RATAJCZAKOWA, Cordula 2023a: Předstajenje wječorneho ptačokwasneho programa SLA 22. januar 2023 w Kulowje. ZARI report 3 [interna papjera].
- RATAJCZAKOWA, Cordula 2023b: Ptači kwas w Malešecach 29.01.2023. ZARI report 5 [interna papjera].
- RATAJCZAKOWA, Cordula 2023c: Džěłań džen / džěłarnja na Sukelnskej w Budyšinje. Wernisaža a punk na huslach. Hella Stoletzki & Paul Geigerzähler. ZARI report 16 [interna papjera].
- RATAJCZAKOWA, Cordula; DOŁOWY-RYBIŃSKA, Nicole 2023: Jutrowne spěwanje we Wuježku 09.04.2023. ZARI report 9 [interna papjera].
- PJATA ROZPRAWA Sakskeho statneho knježerstwa wo položenju serbskeho ludu = Fünfter Bericht der Sächsischen Staatsregierung zur Lage des sorbischen Volkes 2018. Sächsisches Staatsministerium für Kultur und Tourismus (Hg.). Dresden. <https://publikationen.sachsen.de/bdb/artikel/30755> [30.09.2024].
- ŠESTA ROZPRAWA Sakskeho statneho knježerstwa wo položenju serbskeho ludu = Sechster Bericht der Sächsischen Staatsregierung zur Lage des sorbischen Volkes 2023. Sächsisches Staatsministerium für Kultur und Tourismus (Hg.). Dresden. <https://publikationen.sachsen.de/bdb/artikel/43680> [30.09.2024].
- ŠATAVA, Leoš 2000: Zachowanje a rewitalizacija identity a rěče etniskich mjeńšin. Aktualne trendy a prócowanja. Budyšin (= Mały rjad Serbskeho instituta; 2).
- ŠATAVA, Leoš 2005: Sprachverhalten und ethnische Identität. Sorbische Schüler an der Jahrtausendwende. Bautzen (= Spisy Serbskeho instituta; 39).
- ŠATAVA, Leoš 2020: Lužičti Srbové na přelomu 20./21. století. Etnicita – jazyk – historie – kultura. Praha.
- WINZELER, Marius 2000: Die Schatzkammer des Klosters St. Marienstern. Zur Konzeption und Zweisprachigkeit, w: Lětopis 47/2, str. 64–70.
- Zasady nabožno-narodneho kubljanja w katolskich Serbach 1977. Budyšin (njewozjewjena papjera z priwatneho archiwa fararja dr. Rudolfa Kilanka).